

Любавський Р. Г.

ОБРАЗ «СОЦІАЛІСТИЧНИХ МІСТЕЧОК» У ХАРКОВІ ТА ЗАПОРІЖЖІ В ПУТІВНИКАХ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті проаналізовано образ «соціалістичних містечок» Харкова («Новий Харків») і Запоріжжя («Шосте селище») на сторінках міських путівників у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Зроблено висновок, що образи «соціалістичних містечок» у Харкові й Запоріжжі мають подібний набір маркерів, проте по-різному були вписані у культурний простір Харкова й Запоріжжя. Обидва збудовано поруч зі знаковими промисловими підприємствами (ХТЗ і Дніпрогес), відповідно до нових принципів містобудування. Життя в цих містечках сприяло налагодженню соціалістичного побуту робітників. Технічні параметри «Нового Харкова» та «Шостого селища» також схожі: житлові квартали із розвинутою соціальною інфраструктурою (школи, лікарні, клуби та ін.), велика кількість зелених насаджень.

У 1950–1980-х рр. у культурному ландшафті Харкова образ «соцмістечка» був динамічним і позитивним. «Новий Харків» був самостійним туристичним об'єктом, кінцевим пунктом одного з головних туристичних маршрутів містом. Його простір був самодостатнім. Діяльність ХТЗ забезпечувала стійкість сенсу буття та мови опису «соцмістечка». Економічна криза призвела до розпаду заводської соціальної структури, відбулось розмивання сенсу існування «соцміста», з простору перебування (за К. Лінчем) воно перетворилося на простір транзиту. У 1990-ті рр. було втрачено функціональне й ідеологічне значення «Нового Харкова». Автори путівників зосередили увагу передусім на центральних районах міста. Це призвело до символічного забуття та «герметизації» «Нового Харкова». Скерваність на себе не давала змоги «соцмістечку» вписатися у символічний ландшафт Харкова у перші два десятиріччя незалежності.

«Соцмістечко» Запоріжжя на сторінках путівників було зразковим, проте транзитним простором. Типовий екскурсійний маршрут містом починався із Дніпрогесу і вів далі центральним проспектом, до залізничного вокзалу. Метафори опису «соцмістечка» («робітничче», «місто-сад» тощо) стали основою для практики саморепрезентації Запоріжжя. Зазначимо, що власна назва «соцмістечка» – «Шосте селище» – з'явилась на сторінках путівників лише у роки незалежності України. Образ зразкового простору, сформований на сторінках путівників, використала місцева влада як символ успішного розвитку міста. «Соцмістечко» стало простором перебування, а розмова про нього у публічному дискурсі почала відбуватись у дискурсі зберігання історико-культурної спадщини.

Ключові слова: «Соцмістечко», радянська спадщина, Харків, Запоріжжя.

Ознакою розвитку урбаністики сьогодні є збільшення суспільного та наукового інтересу до проблем збереження й використання культурної спадщини. В Україні останніми роками триває дискусія щодо проблем радянського історичного спадку. Його часто розглядають як комплекс ментальних звичок і елементів політичної культури (чи її відсутності). Процес декомунізації простору українських міст є проявом тенденції відмежування від радянського минулого. Ліквідація радянських та імперських (ширше – колоніальних) символів і знаків (монументів, мозаїк, топонімів тощо) відбувається під гаслом повернення у простір міста історичних автентичних

назв, забутих імен та ін. Втім, як бути із урбаністичними ландшафтами, які сформувалися саме в радянський період? «Біографія» кожного міста має періоди злету та занепаду. В історичних наративах багатьох міст України, особливо в промислово розвинутих регіонах, час злету припадає на період радянської модернізації. В цей час окремі міста сповна відчули процес урбанізації, їхній простір збагатився знаковими архітектурними спорудами (промисловими, адміністративними, житловими), які сьогодні до певної міри формують «обличчя» міста. Справді, складно собі уявити, наприклад, Харків без будівлі Держпрому, Запоріжжя – без греблі Дніпрогесу.

За спостереженням С. Бітнера, студії з історії радянських міст тяжіють до динамічних інтерпретацій міського ландшафту: люди створюють міста, міста формують людей¹. Постає запитання: як саме райони масової міської забудови 1920–1930-х рр. інтегруються в культурні ландшафти міст у наступні десятиліття?

Сьогодні аналіз досвіду проектування та будівництва «зразкових» урбаністичних соціалістичних просторів, визначення їхнього місця у ландшафтах сучасних міст, вивчення практик їх культурного прочитання тощо стає дедалі актуальнішим. Автори прагнуть зрозуміти глобальну природу урбанізму в соціалістичних суспільствах на широкому історичному матеріалі, на теренах Центральної та Східної Європи². Дослідники шукають особливості й закономірності у реалізації проєктів «соціалістичних» міст у СРСР³. Вони доходять висновку, що наприкінці 1920-х – на початку 1930-х у радянській державі відбулась просторова революція, ба більше, було сформовано особливий вимір урбанізму, який і в наступні десятиріччя слугував певним орієнтиром при формуванні владою міських просторів для соціалістичних спільнот⁴. Проблеми формування, еволюції та функціонування символічних ландшафтів і культурних просторів міст України все більше привертають увагу дослідників⁵. Помітним є прагнення вивчати місто у різних його вимірах: метафоричному, символічному, вернакулярному тощо⁶.

Мета цієї розвідки – проаналізувати еволюцію образу «соціалістичних містечок» «Новий Харків» у Харкові та «Шосте селище» у Запоріжжі від епохи модернізації до декомунізації. Ці містечка були архітектурним маніфестом епохи, збудовані поблизу промислових об'єктів, що стали символами успіхів першої п'ятирічки, – Харківського тракторного заводу й Дніпрогесу. Для реалізації поставленої мети проаналізуємо

образ «соцмістечок» на шпальтах путівників містами, виданих у другій половині ХХ – в перші десятиліття ХХІ ст.

Історія «соцмістечок» Харкова й Запоріжжя є схожою і водночас різною. Їх проєктували як виклик старим традиціям містобудування, простір нового соціалістичного побуту. Генеральні проєкти та плани містечок рясніють описами майбутнього простору як такого, що не мав аналогів у минулому, був створений за спеціально розробленим планом, на науковій основі⁷. Раціональність нового міста у радянському дискурсі наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. протиставляли хаосу капіталістичного світу. Наприклад, характеризуючи простір «Нового Харкова», планувальники звертали увагу, що нове місто буде забудовано планово, тому не матиме недоліків старого міста – скупченості житла, відсутності світла у квартирах робітників тощо⁸. Слід зазначити, що більшовики, за висловом Д. Скотта, позиціонували себе як творці й агенти «великого модернізму», визначальними рисами якого є плановість і раціональність як універсальні категорії, які можна використовувати як критерій успішності природного й соціального розвитку. Варто наголосити, що радянський проєкт індустріалізації, як один із різновидів модерності, у більшому масштабі розвинув і значною мірою реалізував ідеї, що набули популярності у перші десятиріччя ХХ ст. Наприклад, у 1911 р. було розроблено проєкт статуту «Товариства устрою та благоустрою селища “Новий Харків”»⁹. Як свідчить цей документ, «велика група осіб» викупила у дворянина К. М. Кривошеєва землю для будівництва та благоустрою селища. Метою діяльності товариства було впорядкування території селища, у якому передбачали прокласти заощені й освітлені вулиці, створити водогін і фонтани. У селищі мала бути розвинена соціальна інфраструктура: лікарня, школа, церква, бібліотека й читальня, ринок тощо. Звертаємо увагу, що, за статутом, будівництво будьяких промислових об'єктів на території селища було заборонено з метою поліпшення санітарно-гігієнічних умов життя для його мешканців. Цей статут було розроблено в той час, коли в Російській імперії набувала популярності ідея створення міст-садів Е. Говарда, було вперше перекладено його роботи. Поява цього проєкту

¹ Стивен Битнер, «Куда идет историческая урбанистика?», *Антропологический форум* 12 (2010), 36.

² Valentin Mihaylov & Mikhail Ilchenko, eds., *Post-Utopian Spaces Transforming and Re-Evaluating Urban Icons of Socialist Modernism* (London: Taylor & Francis Ltd, 2022), 304.

³ Heather DeHaan, *Stalinist City Planning: Professionals, Performance, and Power* (Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2013), 255.

⁴ Christina E. Crawford, *Spatial Revolution. Architecture and Planning in the Early Soviet Union* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2022), 385.

⁵ Е. І. Губкіна, ред., *Баугауз – Запоріжжя. Запорізький модернізм і школа Баугауз: Універсальність явищ. Проблеми збереження модерністської спадщини* (Харків: ТОВ «Діса Плюс», 2018), 512.

⁶ *У пошуках обличчя міста. Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу*, заг. ред. В. Кравченко та С. Посохова (Харків: Видавництво Точка, 2021), 566.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 5, оп. 3, спр. 1877, арк. 1–57; ф. 5, оп. 3, спр. 1877, арк. 1–33.

⁸ «Будування міста навколо Тракторного заводу», *Вісті ВУВК* (8 квітня 1930), 4.

⁹ *Проект устава общества устройства и благоустройства поселка «Новый Харьков»*, (Харьков, 1911), 14.

свідчить про наміри міської громади реалізувати ідеї міста-саду, нового міського простору, який буде комфортним для проживання й цим відрізнятиметься від уже наявного. Подібні проекти реконструкції окремих районів міста Олександрівськ нам невідомі. Можемо констатувати, що радянський модернізаційний проект розвинув, звісно, у значно більшому масштабі, ідеї, які вже існували в суспільстві. Цей приклад демонструє, що окремі радянські проекти знаходили підтримку в суспільстві, оскільки воно було готове їх сприйняти ще в імперський період.

Далі зосередимося на тому, щоб виявити репрезентацію «соцмістечок» у другій половині XX ст. Репрезентативним джерелом є путівники Харковом і Запоріжжям. Вони формували практики саморепрезентації міста. Автори й упорядники путівників були місцевими краєзнавцями та представниками туристичної галузі, які виконували роботу на замовлення від міських управлінців. Вони склали перелік пам'ятних місць і послідовність їх відвідування (маршрут подорожі містом). У такий спосіб конструювалась певна ієрархія простору міста, формувались канони прочитання та інтерпретації етапів його розвитку. Аналіз метафор опису «соціалістичних містечок» дає змогу виявити місце містобудівних експериментів і масової житлової забудови у культурному ландшафті Харкова і Запоріжжя 1950-х – початку 2000-х рр.

Один із перших описів «Нового Харкова» у путівнику з'явився у 1958 р. у розділі «Комунальне господарство». Цей путівник видано двома мовами, українською та англійською, тобто потенційно створено й для іноземного читача. Тут текст про «Новий Харків» подано в контексті роздумів про історичний спадок міста, архітектурні пошуки міжвоєнного періоду. За висновками автора путівника, в цей час архітектори «вдавалися до сліпого копіювання західноєвропейських зразків, захоплювалися конструктивізмом у найгірших його формах»¹⁰. Проте «селище в районі ХТЗ» охарактеризоване як вдале. Автор путівника зауважив особливі характеристики простору містечка: рядкова забудова житлових будинків для підвищення рівня інсоляції квартир, відмежування від промислової зони широкою смугою зелених насаджень¹¹. На цьому прикладі ми бачимо, як наратив «Нового Харкова» у середині 1950-х набуває сталих характеристик. Мова опису є менш метафоричною та яскравою. Про «вогнище соціалізму» та

«соціалізацію побуту» вже не йшлося. Проте такі маркери простору містечка, як рядкова забудова вулиць, велика кількість зелених насаджень, стали типовими для опису характеристик «Нового Харкова». Автори використовували подібні маркери і в наступні десятиліття. У 1967 р. укладачі путівника містом окремо виділили «Новий Харків» (Орджонікідзевський район міста) у структурі опису. Цей приклад є показовим, тож проаналізуємо його ретельніше. Біографія «соцмістечка» починається з оповіді про будівництво ХТЗ. Далі автор наводить основні параметри містечка: прямокутні квартали, багатопверхові житлові будинки із закладами громадського обслуговування на перших поверхах, зелена півкілометрова зона, що відділяє житлову зону від промислової. Важливою рисою образу «Нового Харкова» є динамічність його розвитку. Більшу частину розповіді займає опис перспективного плану розвитку містечка із зазначенням кількості квадратних метрів житлової площі та зелених насаджень, що припадуть в середньому на одного мешканця містечка у майбутньому. Отже, «Новий Харків» у радянському дискурсі в 1960-х, як і тридцять років тому, залишався зразковим простором майбутнього, головна принада якого – комфортне життя його мешканців. Одним із символів благоустрою став палац культури, збудований у 1967 р.¹²

У 1970-х рр. «Новий Харків» стає повноцінним і самодостатнім туристичним об'єктом. Проаналізувавши міські путівники Харковом, можемо констатувати, що один із головних екскурсійних маршрутів містом ішов уздовж Московського проспекту – найбільшої вуличної магістралі. Найчастіше маршрут із центру міста до його околиці мав умовну назву «Місцями революційної та трудової слави». Зазначимо, що чим ближче до околиці, то більшим був акцент саме на трудових здобутках робітників. Кульмінацією, фінальною точкою цього маршруту були відвідини ХТЗ і «соцмістечка». Зазначимо, що були випадки, коли наратив історії заводу не містив навіть згадки про робітниче селище. Автори пропонували туристам завершити один із маршрутів на території ХТЗ, біля пам'ятника С. Орджонікідзе¹³. Проте у переважній більшості путівників 1970–1980-х «робітниче містечко» мало власну історію, яка була пов'язана з історією заводу, втім не розчинялася у ній. Наприклад, у путівнику, призначеному для подорожі

¹⁰ А. М. Михаевич, упор., *Kharkiv: guide book = Харків: путівник* (Харків: Харківське обласне видавництво, 1958), 82.

¹¹ Там само, 88.

¹² Н. Дьяченко, М. Уманский і В. Олейник, *Харьков. Путеводитель = Kharkov: guide book* (Харьков: Прапор, 1967), 36.

¹³ Б. Немчонок і О. Сарана, *Харків. Пам'ятні історичні місця: Короткий путівник* (Харків: Прапор, 1967), 152–154.

містом без екскурсовода, чітко бачимо розмежування наративу про завод і район. Автори видання радили «вийти з трамвая у Тракторного заводу і відвідати селище тракторобудівників. Селище розташоване за автотрасою і широкою парковою полосою, що відокремлює житловий масив від заводського шуму і нескінченного потоку міського й транзитного транспорту. Від трамвая до селища краще йти через підземний перехід. Ви потрапите на центральну магістраль містечка тракторобудівників – проспект Орджонікідзе»¹⁴. Укладачі путівника зазначали, що тут було чимало облаштованих будинків, селище мало розвинену соціальну інфраструктуру (ясла, садочки, клуби, кінотеатри), після війни значно розширилося, а «до 50-ї річниці революції отримало подарунок – палац культури». Зауважимо, що саме палац культури у 1970–1980-х був символом культурного життя району. Автори із захопленням писали, що він має театральний зал на 1200 місць, численні кімнати для занять та репетицій і спортивний комплекс, що міг прийняти три тисячі людей¹⁵. Важливо зазначити, що саме у цьому палаці культури, а не на території заводу, було влаштовано «Музей робітничої слави ХТЗ». Палац культури, як центр культурного життя містечка, був тим простором, що уособлював сенс життя всього району – робота на ХТЗ, причетність до його виробничого життя.

Розвиток міського господарства Харкова, поява нових житлових масивів упродовж 1970–1980-х рр. зумовили злиття «Нового Харкова» з іншими районами міста. Проте, за оцінкою архітекторів, у «селища тракторобудівників» залишилася індивідуальність, оскільки в його плануванні відбилися «прогресивні риси соціалістичного містобудування»¹⁶. Окремі автори зазначали, що саме планова забудова «соціалістичка», закладена в 1930-ті, надала стимул масовому житловому будівництву в цьому районі, а селище тракторобудівників і в середині 1980-х рр. було зразковим¹⁷.

Отже, «соціалістичко» у роки «застою» на сторінках путівників виглядало привабливим, динамічним простором. Його описи були насичені маркерами урбанізованого простору (підземний

перехід, нескінченний потік машин, трамвайне сполучення), що створювало образ сучасного розвиненого району, в якому вирує життя. Водночас його зображували як затишне й комфортне місце проживання. Нагадаємо, що в 1920–1930-х у Харкові з'явилося кілька робітничих селищ поблизу заводів-гігантів (ХПЗ, «Серп і молот» та ін.), проте про них майже не згадували в путівниках. З одного боку, це можна пояснити тим, що це були не дуже масштабні й амбітні проекти, з іншого – наратив історії власне цих заводів, особливо в роки революції 1917 р., домінував, а часто витискав всі інші сюжети, пов'язані із заводським життям. Наратив історії «соціалістичка» не мав сюжетів про «революційні здобутки робітничого класу», тому завжди опис його простору був скерований на повсякденність його мешканців. Наприклад, у 1976 р. автори путівника акцентували увагу читачів на тому, що на території району діти «оточені турботою та любов'ю», а санаторій-профілакторій ХТЗ є найкращим в області¹⁸. Варто зауважити, що образ району, сформований упродовж 1970–1980-х рр., зумовив винесення історії його створення поза контекст політики більшовицького тоталітарного режиму у 1930-ті. Це своєю чергою забезпечило «лагідність» декомунізації цього простору у 2014 р., коли за зміни топонімічного ландшафту зникли імена радянських політичних діячів (С. Орджонікідзе, С. Косіор), втім з'явилися імена директорів тракторного заводу (В. Біблік, П. Свистун).

Далі проаналізуємо образ «Шостого селища» на шпальтах путівників Запоріжжям у другій половині ХХ ст. Визначальним чинником, що вплинув на образ «соціалістичка», було те, що його будівництво фактично дало імпульс і вектор подальшого розвитку міста. Тому історія «Шостого селища» часто розчиняється у загальноміському наративі історії Запоріжжя. Відомо, що радянський дискурс ґрунтується на протиставленні. Автори путівників зазначали, що лише після революції 1917 р. почався стрімкий розвиток міста. Центральним місцем цього наративу є будівництво Дніпрогесу. Його називали найбільшою туристичною принадою Запоріжжя, об'єктом, що дав початок новій біографії міста¹⁹. «Другий абзац» цієї біографії, як правило, присвячений «соціалістичку». Якщо відвідування «Нового Харкова» завжди було кінцевою зупинкою туристичного маршруту містом, то «Шосте селище» часто

¹⁴ Г. Андреева и В. Олейник, *Харьков за один день. Две экскурсии по городу без экскурсовода* (Харьков: Прапор, 1972), 68.

¹⁵ Г. Андреева и В. Олейник, *Знакомьтесь – Харьков: путеводитель* (Харьков: Прапор, 1976), 90.

¹⁶ А. Лейбфрейд, В. Реусов и А. Тиц, *Харьков: Архитектура. Памятники. Новостройки: путеводитель* (Харьков: Прапор, 1985), 107.

¹⁷ И. Орленко, *Туристу о Харькове = Kharkov. A tourist's guidebook: путеводитель* (Харьков: Прапор, 1986), 142.

¹⁸ Г. Андреева и В. Олейник, *Знакомьтесь – Харьков: путеводитель* (Харьков: Прапор, 1982), 58.

¹⁹ *От Александровска к социалистическому Запорожью* (Запорожье: Запорожское книго-газетное изд-во, 1962), 10.

було його початком. Наприклад, у виданні 1960 р. автори писали, що «саме навколо Дніпрогесу разом з індустрією поступово піднімалось і казкове соціалістичне місто, місто могутньої енергетики і великого металу, досконалих машин і механізмів»²⁰. Історія «Шостого селища» та Запоріжжя поєднані в один наратив. Причому зведення «Шостого селища» є початковою фазою будівництва соціалістичного Запоріжжя. За висновками Т. Бона, на початку 1960-х метафора «соціалістичне місто» почала поступатися місце метафорі «зразкове комуністичне місто»²¹. Втім, аналіз путівників Запоріжжям свідчить про зворотне. Автори путівників писали про місто, маркуючи його суто як «соціалістичне»²².

Головний туристичний маршрут Запоріжжям пролягав уздовж проспекту імені Леніна – головної вуличної артерії міста. За висловом авторів путівників, «житлові будинки та адміністративні установи, що виходять на проспект, своєрідні та красиві, в них відбилися риси містобудівних пошуків різних періодів»²³. Експерсія проспектом починається із заголовка «Початок соцміста». Автори зазначили, що місто будувалося на нових засадах, відмінних від будівництва у капіталістичних країнах, – за принципом «трудового почину», тобто із максимальним наближенням до місця роботи. Також вони звертали увагу на те, що було збудовано чимало об'єктів соціальної інфраструктури, садочки, ясла, лікарні, клуби тощо. Подібний набір маркерів ми бачили у характеристиці параметрів «Нового Харкова». «Соцмістечко» у Запоріжжі, за оцінками авторів путівника, є зразковим у радянському містобудівництві, оскільки його було представлено на міжнародних виставках у Нью-Йорку й Парижі наприкінці 1930-х. Цей сюжет повторюється майже в кожному путівнику²⁴. Тому досить дивним є те, що власну назву «Шосте селище» у радянських путівниках не вживають, натомість використовують назву «соцмісто».

Аналіз путівників засвідчив, що у 1960–1980-х рр., автори для зображення Запоріжжя

часто використовували набір метафор, що стосувався опису «соцміста» 1930-х: «місто-сад», «робітниче місто», «нове соціалістичне місто», «велике соціалістичне місто» тощо. Зауважимо, що назву «соцмістечка» «Шосте селище», або «Шосте селище Дніпробуду», зустрічаємо у путівниках і довідникових виданнях лише з 2000-х²⁵. І в цей самий час згадки про «Новий Харків» майже зникають зі сторінок харківських путівників. Це можна пояснити тим, що, як зазначав С. Посохов, сучасні путівники мають пізнавально-розважальний характер, а їхні автори «майже повністю зосередились на описі дозвілєво-розважального простору міста»²⁶. Колапс економіки й розпад виробничих потужностей ХТЗ у 1990-ті рр. призвели до маргіналізації району навколо нього. Сфера дозвілля, яку забезпечувала заводська інфраструктура, занепадала. Було втрачено сенс існування району та мову його опису. Відсутність «Нового Харкова» в публічному просторі впродовж десятиріч сприяла активній забудові зеленої зони між тракторним заводом і містечком, що триває донині. Про цілісний ансамбль забудови району як історичну спадщину сьогодні говорять лише на рівні мистецьких інтервенцій, громадських ініціатив тощо²⁷.

Натомість «Шосте селище» розташоване поруч із сучасним адміністративним центром міста, його наратив поєднаний із новітньою історією Запоріжжя. Сформований на сторінках путівників образ «соцміста» як успішного урбаністичного проєкту, презентованого на міжнародних виставках наприкінці 1930-х, є складовою частиною створення привабливого образу сучасного міста. Тому до ревіталізації та збереження цього простору активно долучилася не лише міські активісти, а й влада. У Харкові влада часто дистанціювалась від публічної дискусії з громадою щодо проблем збереження культурної спадщини «соцмістечка». У Запоріжжі міська влада активніше комунікувала із фахівцями та культурними активістами. Було зроблено вагомі адміністративні кроки, щоб підготувати відповідні документи для внесення архітектурного ансамблю до попереднього Списку Всесвітньої

²⁰ Запоріжжя. Фотонарис (Запоріжжя: Держ. вид-во образотворчого мис-ва та літ-ри УРСР, 1960), 1.

²¹ Томас М. Бон, «Минский феномен». Городское планирование и урбанизация в Советском Союзе после Второй мировой войны (Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013), 9.

²² От Александровска, 5; Запоріжжя. Путівник (Дніпропетровськ: Промінь, 1967), 5; О. Семко і А. Ходин, Туристские маршруты Запорожья. Путеводитель (Днепропетровск: Промінь, 1971), 37.

²³ Семко, Ходин, Туристские маршруты Запорожья, 37.

²⁴ Н. Клименко, Запорожье. Путеводитель-справочник (Днепропетровск: Промінь, 1976), 38; Запорожье мое цветущее (Киев: Реклама, 1978), 5; Н. Клименко, Запорожье-Запорожье: Путеводитель – A guide (Днепропетровск: Промінь, 1987), 11.

²⁵ Запорізька область. Ілюстрована енциклопедія (Запоріжжя: Дике Поле, 2006), 54; М. Мордовський, Персональний гід: Путеводитель (Запорожье: Дикое Поле, 2012), 51.

²⁶ Сергій Посохов, «Метафори як засіб репрезентації міста в путівниках по Харкову», в У пошуках обличчя міста. Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу, заг. ред. В. Кравченко та С. Посохова (Харків: Вид-во Точка, 2021), 186.

²⁷ Анастасія Боженко і Олександра Суховієнко, «Жити у соцмісті зараз: між спадщиною та оновленням», City History, Culture, Society 1 (12), 9–23.

спадщини ЮНЕСКО²⁸. «Соцмістечко» у контексті вітчизняної та світової культурної спадщини стало предметом публічного обговорення, у якому брали участь представники влади, архітектори, урбаністи та громадські активісти²⁹.

Отже, «соціалістичні містечка» «Новий Харків» і «Шосте селище» по-різному вписані в культурні простори Харкова й Запоріжжя. «Новий Харків» у 1950–1980-х рр. був самостійним туристичним об'єктом. Розташоване на околиці Харкова «соцмістечко» було простором, до певної міри замкненим у собі. Автори та укладачі путівників називали його «містом у місті», «робітничим селищем» тощо. Маркерами цього простору були розвиненість соціальної інфраструктури, велика кількість зелених насаджень. «Соцмістечко» було представлене як динамічний простір, що стрімко розвивався. Функціонування ХТЗ і його соціальної інфраструктури формувало сенс життя «соцмістечка». Із розпадом радянської економічної системи воно втратило сенс свого існування, а також мову свого опису. Сталі метафори виявились «мертвими»

²⁸ Об'єкти культурної спадщини Запорізької області. Каталог-довідник (Київ: Фенікс, 2012), 29–34.

²⁹ Марія Чала, «Баухаус – Запоріжжя»: як зберегти модерністську спадщину, <https://artukraine.com.ua/a/baukhaus---zaporizhzhya--yak-zberegti-modernistsku-spadshchinu/#.Yn5tCehByMo>.

(П. Рікер). А нові з'являлись уже не на шпальтах путівників, а на сторінках кримінальних хронік.

«Шосте селище» в Запоріжжі на сторінках міських путівників, на відміну від «Нового Харкова», було представлено не як простір перебування, а як простір транзиту (К. Лінч). Воно, як правило, не було самостійним туристичним об'єктом, радше проміжною зупинкою на туристичному маршруті головною вуличною артерією міста. Розповідь про нього вписана у загальний наратив історії Запоріжжя, яке отримало нове народження після будівництва Дніпрогесу. Аналіз путівників засвідчує, що метафори образу «соцмістечка» («місто-сад», «робітниче місто» та ін.) екстраполювалися на образ усього міста Запоріжжя. Це призвело до того, що у радянський період у другій половині ХХ ст. власну назву «соцмістечка» – «Шосте селище» – не вживали. Європейська інтеграція України у роки незалежності спонукала міську владу шукати приклади цієї «європейськості» на локальному матеріалі. Тоді виявилось, що сірі радянські будинки та квартали є частиною європейської спадщини конструктивізму, які варто зберігати. Образ «соцмістечка» як такого, що здобув славу на міжнародних архітектурних виставках, на чому завжди наголошували автори та укладачі путівників, виявився релевантним.

Bibliographic References

- Andreeva, G., & V. Oleynik. *Harkov za odin den. Dve ekskursii po gorodu bez ekskursovoda*. Harkov: Prapor, 1972.
- — —. *Znakomtes – Harkov: putevoditel*. Harkov: Prapor, 1976.
- — —. *Znakomtes – Harkov: putevoditel*. Harkov: Prapor, 1982.
- Bittner, Steven. Kuda idet istoricheskaya urbanistika? *Antropologicheskii forum* 12 (2010): 26–39.
- Bon, Tomas M. “Minskiy fenomen”. *Gorodskoe planirovanie i urbanizatsiya v Sovetskoy Soyuzе posle Vtoroy mirovoy voyni*. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2013.
- Bozhenko, Anastasiia, & Oleksandra Sukhoviienko. “Zhyty u sotsmisti zaraz: mizh spadshchynoiu ta onovlenniam”. *City History, Culture, Society* 1 (12), 9–23.
- “Buduvannia mista navkolo Traktornoho zavodu”. *Visti VUVK*, 8 kvitnia, 1930, 4.
- Chala, Mariia. “Baukhaus – Zaporizhzhia”: yak zberehty modernistsku spadshchynu. <https://artukraine.com.ua/a/baukhaus---zaporizhzhya--yak-zberegti-modernistsku-spadshchinu/#.Yn5tCehByMo>.
- Crawford, Christina E. *Spatial Revolution. Architecture and Planning in the Early Soviet Union*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2022.
- DeHaan, Heather. *Stalinist City Planning: Professionals, Performance, and Power*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2013.
- Dyachenko, N., Umanskiy, M., & V. Oleynik. *Harkov. Putevoditel = Kharkov: guide book*. Harkov: Prapor, 1967.
- Hubkina, Ie. I., ed. *Bauhaus – Zaporizhzhia. Zaporizkyi modernizm i shkola Bauhaus: Universalnist yavlyshch. Problemy zberzhennia modernistskoi spadshchyny*. Harkiv: TOV “Disa Plus”, 2018.
- Klimenko, N. *Zaporozhe. Putevoditel-spravochnik*. Dnepropetrovsk: Promin, 1976.
- — —. *Zaporozhe-Zaporozhye: Putevoditel – A guide*. Dnepropetrovsk: Promin, 1987.
- Leybfreyd, A., Reusov, V., & A. Tits. *Harkov: Arhitektura. Pamyatniki. Novostroyki: putevoditel*. Harkov: Prapor, 1985.
- Mihaylov, Valentin, & Mikhail Ilchenko, eds. *Post-Utopian Spaces Transforming and Re-Evaluating Urban Icons of Socialist Modernism*. London: Taylor & Francis Ltd, 2022.
- Mordovskij, M. *Personal'nyj gid: Putevoditel'*. Zaporozh'e: Dikoe Pole, 2012.
- Mykhaievych, A. M., ed. *Kharkiv: guide book = Kharkiv: putivnyk*. Kharkiv: Kharkivske oblasne vydavnytstvo, 1958.
- Niemchonok, B., & O. Sarana. *Kharkiv. Pamiatni istorychni mistsia: Korotky putivnyk*. Kharkiv: Prapor, 1967.
- Obiekty kulturnoi spadshchyny Zaporizkoi oblasti. Katalog-dovidnyk*. Kyiv: Feniks, 2012.
- Orlenko, I. *Turistu o Harkove = Kharkov. A tourist's guidebook: putevoditel*. Harkov: Prapor.
- Ot Aleksandrovska k sotsialisticheskomy Zaporozhyu*. Zaporozhe: Zaporozhskoe knigo-gazetnoe izd-vo, 1962.
- Personalnyy gid: Putevoditel*. Zaporozhe: Dikoe Pole, 2012.
- Posokhov, Serhii. “Metafory yak zasib reprezentatsii mista v putivnykakh po Kharkovu”. In *U poshukakh oblychchia mista. Praktyky samoreprezentatsii mist Ukrainy v industrialnu ta postindustrialnu dobu*, ed. by V. Kravchenko & S. Posokhov. Kharkiv: Vyd-vo Tochka, 2021.

- Proekt ustava obschestva ustroystva i blagoustroystva poselka "Novyy Harkov". Harkov, 1911.
- Semko, O., & A. Hodin. *Turistskie marshruty Zaporozhya. Putevoditel*. Dnepropetrovsk: Promin, 1971.
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vldy Ukrainy, f. 5, op. 3, spr. 1877, ark. 1–57.
- U poshukakh oblychchia mista. *Praktyky samoreprezentatsii mist Ukrainy v industrialnu ta postindustrialnu dobu*, ed. by V. Kravchenko & S. Posokhov. Kharkiv: Vydavnytstvo Tochka, 2021.
- Zaporizhzhia. *Fotonarys*. Zaporizhzhia: Derzh. Vyd-vo obrazotvorchoho mys-va ta lit-ry URSR, 1960.
- Zaporizhzhia. *Putivnyk*. Dnipropetrovsk: Promin, 1967.
- Zaporizka oblast. *Iliustrovana entsyklopediia*. Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2006.
- Zaporozhe moe tsvetushee. Kiev: Reklama, 1978.

R. Liubavskiy

THE IMAGE OF “SOCIALIST CITIES” IN KHARKIV AND ZAPORIZHZHIA IN GUIDEBOOKS IN THE SECOND HALF OF XX – EARLY XXI CENTURIES

The article analyzes the image of the “socialist cities” of Kharkiv (“New Kharkiv”) and Zaporizhzhia (“Sixth Village”) on the pages of city guidebooks in the second half of XX – early XXI centuries. It is concluded that the images of “socialist cities” in Kharkiv and Zaporizhzhia have a similar set of markers. Both are built next to the iconic industrial enterprises (KhTP, DniproHES), in accordance with the new principles of urban planning. Life in these cities contributed to the establishment of socialist life of workers. Technical parameters of “New Kharkiv” and “Sixth Village” are also similar: residential areas with developed social infrastructure (schools, hospitals, clubs, etc.), a lot of greenery.

During the 1950s – 1980s, the image of the “socialist city” in the cultural landscape of Kharkiv was dynamic and positive. “New Kharkiv” was an independent tourist attraction, the final destination of one of the main tourist routes in the city. Its space was self-sufficient. The activities of KhTP ensured the stability of the meaning of life and the language of description of the “socialist city”. The economic crisis led to the collapse of the social structure of the plant, the meaning of existence of the “social city” blurred, from the space of stay (according to K. Lynch) it transformed into the space of transit. In the 1990s, the functional and ideological significance of “New Kharkiv” was lost. The authors of guidebooks focused their attention primarily on the central areas of the city. This led to its symbolic oblivion and “sealing”. Self-centeredness did not allow the “socialist city” to be inscribed in the symbolic landscape of Kharkiv in the first two decades of independence.

On the pages of guidebooks, the “socialist city” of Zaporizhzhia was an exemplary, but transit space. A typical city sightseeing route started from DniproHES and continued along the central avenue to the railway station. Metaphors to describe the “socialist city” (“city of workers”, “garden city”, etc.) became the basis for the practice of self-representation of Zaporizhzhia. It should be noted that the proper name of the “socialist city” – “Sixth Village” appeared on the pages of guidebooks only during the years of independence of Ukraine. The image of exemplary space, formed on the pages of guidebooks, was used by local authorities as a symbol of successful development of the city. “Socialist city” became a space of residence, and the conversation about it in public discourse began to take place in the discourse of preservation of historical and cultural heritage.

Keywords: “Socialist city”, Soviet heritage, Kharkiv, Zaporizhzhia.

Матеріал надійшов 29.04.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)